

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-56>

УДК 930.1:94(477.54)«1941/1945»

Скрипниченко Ю.Ф.¹

ЗОШ II-III ст. № 69, м. Харків;

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди**ЧОЛОВІКИ-ОСТАРБАЙТЕРИ З ХАРКІВЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Анотація. Стаття присвячена відомостям про чоловіків – громадян Харківщини, які в період 1941-1943 рр., були відправлені представниками нацистською окупаційною владою на різні примусово важкі фізичні роботи до Третього райху. В ході пошукової роботи була зібрана і систематизована інформація про чоловіків-остарбайтерів з Харківщини. Для більш повнішого розкриття даної теми були використані принципи історизму, істинності, системності, порівняльний, статистичний та інші методи дослідження. На основі опрацьованого матеріалу удалося зробити висновки про те, що: по перше – чоловіки-харків'яни так, як і жінки в період нацистської окупації використовувалися представниками нацистської окупаційної влади в якості дармової робочої сили на промислових, сільськогосподарських підприємствах гітлерівської Німеччини; по-друге – дана робота є з однієї сторони досить цікавою, з іншої сторони – малодослідженою і потребує подальшого опрацювання. Перспективність дослідження вбачаю у більш широкому проведенні пошукової роботи з метою не тільки збору інформації про остарбайтерів-чоловіків, її систематизації, а і аналізу цих статистичних даних.

Ключові слова: Друга світова війна, Третій райх, нацистський окупаційний режим, добровільно-примусовий вивіз, розподільний пункт, німецька неволя.

Skrypnychenko Yurii

Secondary School II-III № 69, Kharkiv,

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

MEN-OSTARBAYTERS FROM KHARKIV REGION YEARS THE SECOND WORLD WAR

Summary. The article is devoted to information about men – citizens of Kharkiv region, who, during the period 1941-1943, were sent by representatives of the Nazi occupation authorities to various forcibly hard physical works to the Third Reich. During the search, systematic information was collected about men-ostarbeiter from Kharkiv region. In addition, knowledge of military, economic, social development of Kharkiv and the region in 1941-1943 was improved at the entrance of the research. Much attention is paid to the conditions of transportation, work, daily life in German captivity. The principles of historicism, truthfulness, systematicity, comparative, statistical and other methods of research were used for a more complete disclosure of this topic. The scientific novelty lies in the fact that it was possible to expand the knowledge about the history of the «eastern workers» from the Kharkiv region, which, due to various life problems (hunger, cold, fear of death), were sent to the Third Reich. In addition, it was found that the majority of Kharkiv men who left the city and region were forcibly taken out by the invaders to Hitler's Germany. Based on the material worked out, it was concluded that: first, men – Kharkiv people, as well as women during the Nazi occupation, were used by Nazi occupation authorities as a free labor force in industrial, agricultural enterprises of Hitler's Germany; secondly, this work is quite interesting on the one hand, it is poorly researched on the other and needs further elaboration. The prospect of the study I see the prospect of the study in a broader search activity conducted not only to collect information on male ostarbayters, to organize it, but also to analyze these statistics. The results of this study can be used as additional statistical material by research institutes, teachers, teachers, researchers, students, students of higher, secondary educational institutions, during the preparation and conducting of lectures, seminars, practical classes on courses «history of Ukraine», «World History», «Kharkiv Studies», during preparation for numerous conferences, scientific symposia.

Keywords: World War II, Third Reich, Nazi occupation regime, voluntary forced export, distribution point, German captivity.

Постановка проблеми. Під час Другої світової війни до гітлерівської Німеччини для різних економічних потреб Третього райху було вивезено до 10 мільйонів громадян з різних країн світу. Понад двох мільйонів громадян України було примусово вивезено до Третього райху на фізично важкі роботи. До гітлерівської Німеччини представниками нацистської окупаційної влади з українських територій були депортовані і жінки і чоловіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичні науці депортацію населення з окупованої нацистськими військами території до Третього райху розглядали Г. Грінченко [1],

А. Меляков [2], В.А. Полуда [3], А.А. Салата [4], О.Г. Перехрест[5], Н.Я. Гандрабура[6]. В їхніх наукових працях значна увага приділена примусовому вивезенню осіб жіночої статі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Примусовому вивозу чоловіків з Харківщини до Третього райху в 1941-1943 р. р., приділена незначна увага науковцям-історикам. Стаття «Чоловіки-остарбайтери з Харківщини в роки Другої світової війни» в значній мірі повинно заповнити прогалину в дослідженні історії «східних робітників» з Харкова і області.

Формулювання цілей статті – на основі відомостей отриманих в ході пошукової ро-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0884-481X>

боти дослідити те, що чоловіки-остарбайтери є невід'ємною складовою частиною громадян Харківщини, які в період гітлерівської окупації були депортовані представниками нацистської влади до Третього райху.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

по-перше – систематизувати дані про остарбайтерів-чоловіків з Харківщини, які у роки Другої світової війни були примусово депортовані до гітлерівської Німеччини;

по друге – на основі опрацьованого матеріалу зробити висновок: тема «Чоловіки-остарбайтери з Харківщини» є перспективною і малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Організуючи і реалізуючи в життя загальнонімецьку політику, нацистське керівництво з самого початку окупації Харківщини проводило заходи по вивозу місцевого населення до гітлерівської Німеччини. Примусовій відправці підлягали особи чоловічої і жіночої статі. На думку німецького військового командування чоловіки-остарбайтери з окупованих східних територій повинні були працювати на важких, фізично виснажливих роботах гірничодобувних, металургійних підприємствах, шахтах Третього райху, у якості різноробочих, жінки у переважній більшості випадків на сільськогосподарських роботах і прислугами у німецьких господарях.

Під час написання наукової роботи мною були зібрані відомості про чоловіків-остарбайтерів з Харківщини, які в силу різних життєвих причин, в період 1941-1943 р. р. були примусово вивезені представниками гітлерівської влади до нацистської Німеччини. Мною були систематизовані ці дані в короткі біографічні відомості.

А саме:

1. Нечитайленко Михайло Андрійович, 1925 року народження, с. Константовка Готвальдського (тепер – Зміївського) району Харківської області. В серпні 1943 року з с. Константовка Готвальдського району примусово вивезений окупантами до розподільного пункту (табір № 23), що на території Німеччини. Працював на коксохімічному підприємстві Г. Геринга. Союзники (американці) в квітні 1945 року звільнили Михайла Андрійовича з німецької неволі. Після звільнення був призваний до армії. Додому повернувся в 1950 р. після демобілізації. Домашня адреса: м. Харків, пр-т 50 років ВЛКСМ (тепер – пр-т Ювілейний), 44-А, кв. 9. Нечитайленко Михайло Андрійович.

2. Олешко Іван Павлович, 6 серпня 1925 року народження, Харків, Велика Данилівка. В липні 1942 року з Харкова окупантами був примусово відправлений до м. Райхенбергу (Німеччина). Два з половиною роки працював у бауера Карла Радлофа. В березні 1945 року звільнений бійцями Червоної армії. Після звільнення був призваний до армії. Додому повернувся 17 лютого 1948 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Аральська, 102. Олешко Іван Павлович.

3. Педоренко Іван Ілліч, 1924 року народження, с. Константовка Готвальдського (тепер – Зміївського) району Харківської області. Восени 1941 року з с. Константовка Зміївського району був примусово відправлений до м. Брауншвайгу (Німеччина). Працював на коксохімічному під-

приємстві двірником. 10 квітня 1945 року був звільнений союзниками (американцями). Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: Харківська область, Зміївський район, с. Константовка, вул. Радянська, 2. Педоренко Іван Ілліч.

4. Рахленко Павло Трохимович, 1924 року народження, с. Константовка Готвальдського (тепер – Зміївського) району Харківської області. 14 серпня 1942 року з с. Константовка Готвальдського району примусово був відправлений до Ваттенштадт юбір Брауншвейга табору № 23 (Німеччина). Працював на заводі Германа Чергенверка (фірма Ерца Вербгорая) підсобником. Наприкінці березня – на початку квітня 1945 року був направлений на риття траншей до Ганноверу і Гамбургу. В квітні 1945 року звільнений союзниками (американцями). Після звільнення був призваний до армії. Після демобілізації в 1947 році повернувся додому. Домашня адреса: м. Харків, 656 мікрорайон, вул. Гвардійців-Широнінців, 13, кв. 143. Рахленко Павло Трохимович.

5. Ревенко Георгій Федорович, 1924 року народження, Харків. 10 квітня 1942 року з Харкова примусово вивезений нацистами до розподільного пункту м. Берліну (Німеччина). Георгій Федорович був направлений працювати робітником до Німеччини. Звільнений бійцями Червоної армії 10 квітня 1945 року. Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Павла Лебедева, 35. Ревенко Георгій Федорович.

6. Сидоренко Микола Дмитрович, 1926 року народження, м. Богодухів Харківської області. В травні 1943 року з Богодухова був примусово вивезений до Тройенбріцена, неподалік Берліна (Німеччина). Микола Дмитрович працював на залізній дорозі. Був звільнений в квітні 1945 року радянськими військами. Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Жовтневої революції (тепер – Москалівська), 53, кв. 1. Сидоренко Микола Дмитрович.

7. Скороход Юрій Дмитрович, 1 січня 1923 року народження, Харків. Наприкінці січня – на початку лютого 1942 року з Харкова був примусово відправлений окупантами до розподільного пункту м. Нюрнберга (Німеччина). Після розподільного табору Юрій Дмитрович працював на різних підприємствах: машинобудівельному заводі Аугсбурга (MAN); фірмі «гарсенг» – машинобудівельному заводі біля Нюрнберга після втечі з табору «Геринг»-Russenwiessen-Lager. В квітні 1945 року союзниками (американцями) був звільнений з німецької неволі. Додому повернувся влітку 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Пушкінська, 79, кв. 34. Скороход Юрій Дмитрович.

8. Сова Прокопій Іванович, 21 липня 1924 року народження, с. Вороньки Чорнухинського району Полтавської області. Восени 1942 р. з с. Вороньки Чорнухинського району був примусово відправлений окупантами до м. Дюссельдорфу (Німеччина). Прокопій Іванович працював будівельником у фірмі Баушльфа. Наприкінці березня – на початку квітня 1945 року Прокопія Івановича фашисти перевели з одного табору в інший (Ремштайд, Ленец, Вуперталь), В квітні 1945 року союзниками (американцями) був звільнений із німецької неволі. В листопаді 1945 року повернувся додому. Домашня адреса: м. Харків, вул. Кибальчича, 20, кв. 21. Сова Прокопій Іванович.

9. Скобелев Іван Андрійович, 1926 року народження, с. Кругли Несільського району Смоленської області (Росія). В травні 1942 року з м. Рославля примусово вивезений нацистами до розподільного пункту м. Хемниця (Німеччина). Біржею праці Іван Андрійович був направлений працювати до помістя с. Кшиштофа на різні сільськогосподарські роботи. Бійцями Червоної армії в квітні 1945 року звільнений з німецької неволі. Після звільнення був призваний до армії. Додому повернувся після демобілізації в 1950 році. Домашня адреса: м. Харків, Челюскінський в'їзд, 22. Скобелев Іван Андрійович.

10. Станкевич Микола Адамович, 1908 року народження, м. Ленінград (тепер м. Санкт-Петербург, Росія). В березні 1942 року з Харкова Микола Адамович був відправлений фашистами на примусові роботи до Німеччини. Працював на місцевій фабриці Тифенталь ливарником-формівником у ливарному цеху. В квітні 1945 року був звільнений союзниками (американцями). Додому повернувся в червні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Героїв Праці, 4 «б», кв. 37. Станкевич Микола Адамович.

11. Федоровський Михайло Вікторович, 1917 року народження, м. Харків. У вересні 1941 року був мобілізований до рядів Червоної армії. 18 липня 1942 року під Мінськом, станція Рада (Білорусія), потрапив у полон. До жовтня 1941 року перебував у таборі для військовополонених біля м. Молодечо (Білорусія). 12 жовтня 1941 року здійснив втечу з табору. Був спійманий і в кінці 1941 року відправлений до в'язниці м. Кракова (Польща). Два місяці перебував під № 152906 в Освенцимі – концентраційного табору. З 1942 по квітень 1943 рр. – у Бухенвальді. Потім був відправлений до табору «Schonebeck – Elba», де працював прибиральником цеху на підприємстві «Юліус». На відміну від інших робітників підприємства, 9 квітня 1945 року йому вдалося уникнути знищення. Після втечі опинився в нейтральній зоні. 12 травня 1945 року напівживий Михайло Вікторович зустрівся з передовими частинами Червоної армії. Після часткового одужання знову був призваний до армії. Демобілізований в 1946 році. Додому повернувся 4 вересня 1947 року. Домашня адреса: м. Харків, Безпавлівський в'їзд, 22. Федоровський Михайло Вікторович.

12. Хоменко Михайло Іванович, 18 листопада 1925 року народження, с. Замайське Валківського району Харківської області. Влітку 1942 року примусово вивезений до пересильного пункту м. Дрездена (Німеччина). Потім відправлений до Німеччини. Працював зварювальником на підприємстві «Грозфус». В травні 1945 року був звільнений радянськими військами. Пішов до армії. В 1946 році після поранення повернувся. Домашня адреса: м. Харків, вул. Полтавський шлях, 190/2, кв. 4. Хоменко Михайло Іванович.

13. Цовма Федір Леонтійович, 16 травня 1911 року народження, с. Мурахово Красноградського району Харківської області. 15 квітня 1942 р. з с. Мурахово Красноградського району німецькими окупантами був примусово вивезений до м. Гамбургу (Німеччина). Федір Леонтійович здійснив втечу. Був спійманий і відправлений до м. Лауенбургу. Працював різноробочим на цегельному підприємстві. В 1943 р. у м. Бай-

роїті – різноробочим на фірмі «Аеро». 15 квітня 1945 року був звільнений союзниками (американцями). Додому повернувся в грудні 1945 року. Домашня адреса: м. Харків, вул. Червона Алея, 24. Цовма Федір Леонтійович.

14. Чернов Федір Іванович, 23 лютого 1928 року народження, с. Лиса Гора Миколаївської області. До кінця літа 1943 року проживав в м. Харкові, с. Основа, пер. Заводський, 44. 27 серпня 1943 року був примусово відправлений фашистами до Дюссельдорфу (Німеччина). В німецькій неволі Федір Іванович працював: у м'ясника Ернста Мейера в м. Грац (Австрія); у бауера Ернста Шебеля на різних сільськогосподарських роботах; плавав на баржі в Атлантичному океані. В травні 1945 року був звільнений радянськими військами. До 1950 року служив у рядах Червоної армії. Демобілізувавшись, повернувся додому. Домашня адреса: Харків-9, вул. Заводська, 17, кв. 1. Чернов Федір Іванович.

15. Шитилов Сергій Григорович, 21 грудня 1923 року народження, Харків. В кінці 1941 році був примусово вивезений з Харкова до Бранденбургу (Німеччина). Сергій Григорович працював на підприємстві Опеля (100 чоловік із Харкова – перша партія, яка прибула на цей завод), робітником на зубодробильному верстаті «Лоуренс». На початку травня 1945 року був звільнений радянськими військами. Після звільнення служив у Червоній армії. Додому повернувся в 1947 році. Домашня адреса: м. Харків, пл. Павлівська (кол. пл. Р. Люксембург), 2, кв. 133. Шитилов Сергій Григорович.

Висновки з даного дослідження. В цілому, під час пошукової роботи мені удалося зібрати та систематизувати інформацію про 15 чоловіків-остарбайтерів з Харківщини [7]. Всі 15 – були примусово депортовані представниками нацистської окупаційної влади до гітлерівської Німеччини. Більшість із них була відправлена саме з Харкова і області як цивільні громадяни. Лише Федоровський Михайло Вікторович 1917 року народження був вивезений в Німеччину в якості військовополоненого. Географія перебування в Третьому райху чоловіків-остарбайтерів з Харківщини була різною. Це і великі міста (Берлін, Дрезден, Дюссельдорф, Гамбург), так і невеликі міста (Райхенберг, Брауншвайг, Тройенбріден та інш.), Третього райху. Три чверті чоловіків працювали на важких промислових підприємствах Третього райху. Олешко Іван Павлович, 6 серпня 1925 року народження і Чернов Федір Іванович, 23 лютого 1928 року народження, працювали на сільськогосподарських роботах. Всі робітники виконували низько кваліфіковану роботу. У переважній більшості працювали підсобниками, прибиральниками. Лише поодинокі чоловіки працювали кваліфікованими робітниками. Зокрема, Хоменко Михайло Іванович, 18 листопада 1925 року народження с. Замайське Валківського району Харківської області, працював зварювальником на підприємстві «Грозфус». За період перебування у німецькій неволі примусові робітники з Харківщини по декілька раз вимушені були змінювати місце роботи і проживання. Активна участь примусових робітників харків'ян в економічному саботажі, русі Опору, а з 1944 року і активні військові дії учасників антигітлерівської коаліції на території Третього

райху змушували господарів німецьких підприємств відправляти працювати «східних робітників» до інших заводів гітлерівської Німеччини. Більшість колишніх оstarбайтерів-харків'ян (Нечитайленко Михайло Андрійович, 1925 року народження, Педоренко Іван Іллєч, 1924 року народження, Ракленко Павло Трохимович, 1924 року народження, Скороход Юрій Дмитрович, 1 січня 1923 року народження, Сова Прокопій Іванович, 21 липня 1924 року народження, Станкевич Микола Адамович, 1908 року народження, Цовма Федір Леонтійович, 16 травня 1911 року народження) були звільнені весною 1945 року союзниками по антигітлерівській коаліції. Всі оstarбайтери-чоловіки, після звільнення повернулися на батьківщину.

Отже, нацистська Німеччина безжалісно здійснювала експлуатацію дармової фізичної сили оstarбайтерів-чоловіків з Харківщини на власні економічні потреби Третього райху в роки Другої світової війни.

Тема даної роботи є малодослідженою. Перспективність вбачаю у активній пошуковій роботі (з залученням не тільки істориків-науковців, а і широких верств населення, в першу чергу молоді, так як пошукова робота має значний виховний фактор на підростаюче покоління) з метою збору, систематизації інформації про колишніх оstarбайтерів-чоловіків, які разом з жінками були примусово вивезені представниками нацистської влади в 1941-1943 р. р. з Харківщини до Третього райху.

Список літератури:

1. Грінченко Г.Г. Українські оstarбайтери в системі примусової праці Третього райху: проблеми історичної пам'яті : дис. ... д-ра наук : 07.00.06 / ВНЗ: Інститут історії України. Київ, 2011. 449 с.
2. Меляков Антон Володимирович. Масові джерела з історії депортації цивільного населення Харківщини до Німеччини в період 1941-1943 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2002. 205 с.
3. Полуда В.А. Становище військовополонених у нацистських таборих на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні німецької військової адміністрації (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НДІ українознавства. Київ, 2017. 241 с.
4. Салата А.А. Формирование немецкого информационного пространства в рейхскомиссариате «Украина» и в зоне военной администрации (июнь 1941–1944 гг.) : монографія. Донецк : Норд-Пресс, 2010. 361 с.
5. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр: економічне та соціальне становище : монографія. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
6. Гандрабура Н.Я. Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Миколаїв. національний університет ім. В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. 263 с.
7. Спогади місцевих жителів про оstarбайтерів. Матеріали зібрані влітку 2019 р. / Особистий фонд документів і матеріалів Скрипниченко Ю.Ф. Харків, 2019.

References:

1. Hrinchenko, H.H. (2011). *Ukrainian ostarbeiter in the systems of the Primus Concerns of the Third Reich: Historical Memories.* : Dys. ... d-ra nauk : (Candidate' thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
2. Poluda, V.A. (2017). *Stanovyshe viiskovopolonenykh u natsystskykh taborakh na terytorii reikhskomisariatu «Ukraina» ta v zoni nimetskoj viiskovoi administratsii (1941–1944 rr.)* [The status of prisoners of war in Nazi camps on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» and in the zone of the German military administration (1941–1944)]: (Candidate's thesis). Kyiv. (in Ukrainian)
3. Meliakov Anton Volodymyrovych (2002). *Masovi dzherela z istorii deportatsii tsyvilnoho naseleння Kharkivshchyny do Nimechchyny v period 1941–1943 rr.* [Massive sources on the history of the deportation of the civilian population of the Kharkiv region to Germany in the period 1941–1943]. (Candidate's thesis). Kharkiv. (in Ukrainian)
4. Salata, A.A. (2010). *Formyrovanye nemetskoho informatsyonnoho prostranstva v reikhskomysaryate «Ukraina» y v zone voennoi admynstratsyy (yiun 1941–1944 hh.)*. Donetsk : Nord-Press. (in Russian)
5. Perekhrest, O.H. (2011). *Ukrainske selo v 1941–1945 rr: ekonomichne ta sotsialne stanovyshe.* [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social situation]. National Academy of Sciences of Ukraine. Ukrainian Institute of History. (in Ukrainian)
6. Handrabura, N.Ya. (2017). *Selo heneralnoi okruhy «Dnipropetrovsk» (1941–1944 rr.): vyzysk, vysnazhennia ta naslidky.* [Village of the general district «Dnipropetrovsk» (1941–1944): visit, exhaustion and consequences]: (Candidate's thesis). Mykolaiv. (in Ukrainian)
7. *Memoirs of local residents about Ostarbeiter. Materials collected in the summer of 2019 / Personal fund of documents and materials Skrypnychenko Yu.F.* Kharkiv. (in Russian)